НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Ксенія Володимирівна ЮРТАЄВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/ 0000-0002-6096-2020

В Україні надзвичайно гостро стоїть питання реформування системи ювенальної юстиції. При чому проблема полягає не стільки у відсутності відповідних установ або релевантної нормативно-правої бази, а у пануванні в суспільстві застарілих стереотипів щодо методів, цілей та завдань системи ювенальної правосуддя. На жаль, основним атрибутом організаційно-правових заходів щодо неповнолітніх, що вступили в конфлікт із законом, залишається примус, привселюдне осоромлення, таврування клеймом злочинця, соціального аутсайдера, формування почуття незахищеності та непотрібності, що наразі суперечить передовим світовим практикам у цьому питанні.

Не останнє місце у цьому зв'язку займає необхідність перегляду кримінально-правових норм щодо відповідальності неповнолітніх, зокрема застосування примусових заходів виховного характеру. Загально визнаним є те, що перевагою Кримінального кодексу України (далі – КК) 2001 р. порівняно з КК 1960 р. є включення до його Загальної частини окремого Розділу XV, присвяченому особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Однак при цьому слід зауважити, що ч. 2 ст. 105 КК 2001 р., яка визначає систему та зміст примусових заходів виховного характеру, за невеликим змінами майже повністю відтворює ст. 11 КК 1960 р. Крім того, якщо ч. 3 ст. 10 КК 1960 р. передбачала можливість застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність вчинили суспільно небезпечні

© Юртаєва К. В., 2019

діяння, то ч. 2 ст. 97 КК 2001 р. встановлює таку ж норму, проте вже імперативного характеру.

Вбачається, що статичність інституту примусових заходів виховного характеру не відбиває реального розвитку суспільних відносин та змін критеріїв ефективності системи ювенальної юстиції. Так, наприклад, О. О. Ямкова, яка перша у 2004 р. на дисертаційному рівні аргументувала існування самостійного інституту примусових заходів виховного характеру у кримінальному праві України, визнавала їх формою соціального захисту суспільства від протиправних посягань осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1, с. 5]. Відповідно до такої позиції державний апарат протиставляв себе та суспільство в цілому неповнолітньому, що вступив у конфлікт з законом, і хоча примусові заходи виховного характеру за своїм змістом і сутністю вважалися більш м'якими порівняно з кримінальним покаранням, вони й досі зберігають своє переважно репресивне спрямування. Так, чотири з п'яти, передбачених КК примусових заходів виховного характеру, мають характер заборон або погрози застосування більш суворих заходів кримінально-правого впливу в майбутньому, і лише останній захід у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення (який до речі є найсуворішим з п'яти) передбачає безпосередній виховний вплив щодо неповнолітнього. При цьому слід зауважити, що на 2019 р. в Україні залишилося лише одна Комишуваська школа соціальної реабілітації та одне Макіївське професійне училище соціальної реабілітації, порівняно з одинадцятьма школами соціальної реабілітації та трьома училищами соціальної реабілітації, що діяли в 1993 р. Тому продовження використання термінів «мережа шкіл соціальної реабілітації» та «мережа училищ соціальної реабілітації» у відповідних нормативно-правових документах [2] є наразі необґрунтованим. Проблемним залишається й питання соціальної адаптації випускників закладів соціальної реабілітації [3, с. 79].

Ще одним примусовим заходом виховного характеру, передбаченим ч. 4 ст. 105 КК, можна вважати призначення неповнолітньому вихователя або як зазначається у Кримінальному процесуальному кодексі України (ч. 1 ст. 368 КПК) громадського вихователя. У своїх дослідженнях Н. А. Орловська зазначала низку проблемних питань регламентації інституту вихователя в сучасному Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України [4]. У свою чергу хотілося б звернути увагу на застарілість самого інституту громадського вихователя, запровадженого в 1967 р. і який з 2001 р. не зазнав жодних змін [5]. Статус громадського вихователя не вимагає наявності професійних знань, необхідних для надання соціально-психологічної допомоги підлітку, а передбачає скоріше ідеологічне підґрунтя такого призначення, що не відповідає сучасним потребам формування дієвої системи ювенальної юстиції в Україні.

© Юртаєва К. В., 2019

Підсумовуючи, зазначимо, що вектор побудови ефективної системи ювенальної юстиції в Україні має бути спрямований на рецепцію європейських цінностей в цьому питанні. Зокрема, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, 2010 р. визначають, що система ювенального правосуддя має бути доступною, відповідною віку неповнолітнього, швидкою, добре виконаною, адаптованою та націленою на задоволення потреб і прав дитини, такою, що поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності [6, с. 17]. Державам-членам Ради Європи, однією з яких є Україна, рекомендується адаптувати свої правові системи до конкретних потреб дітей, подолати розрив між міжнародно-узгодженими принципами та реальністю.

Вважаємо, що на сьогодні генеральним завданням системи ювенальної юстиції України має стати вирішення соціальних конфліктів за допомогою системи виховно-правових заходів, адаптованих до соціально-психологічних потреб підлітків, ресоціалізація неповнолітніх та запобігання їх вторинній віктимізації в процесі реалізації правосуддя. Відповідно необхідність перегляду системи примусових заходів виховного характеру та зміщення акценту з карально-примусових заходів щодо неповнолітніх на морально-перетворювальні й виховні має бути врахована під час реформування кримінального законодавства. У цьому зв'язку пропонуємо змінити застарілу назву інституту «примусових заходів виховного характеру» на «заходи кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх» і відповідно назву Розділу XV Загальної частини КК на «Заходи кримінально-правового характеру та покарання неповнолітніх». Вбачається, що чинна назва зазначеного розділу Загальної частини КК не охоплює застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Крім того доцільним вбачається доповнення переліку заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх виховними заходами у виді проходження програм соціальної реабілітації та соціально адаптації без поміщення неповнолітніх до шкіл та училищ соціальної реабілітації. Удосконалення системи ювенальної юстиції в рамках кримінального законодавства потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса., 2004. 20с.

2. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859. База даних

© Юртаєва К. В., 2019

«Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF (дата звернення: 01.12.2019).

3. Заварова Н. В. Організація діяльності закладів соціальної реабілітації системи освіти України. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* № 19 (254), Ч. ІІ, 2012. С 75-81.

4. Орловська Н. А. Актуальні проблеми регламентації інституту вихователя в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 317-320.

5. Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.08.1967 р. № 284-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-07 (дата звернення: 01.12.2019).

6. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Програма Ради Європи «Будуємо Європу для дітей і разом з дітьми». Видавництво Ради Європи. 2013 р. 94 с.

© Юртаєва К. В., 2019